

KUR'ÂN'DA KEVNÎ ÂYETLER

YRD. DOÇ. DR. ABDÜLBAKİ GÜNEŞ*

Yüce Allah, doğruyu ve gerçeği bulabilmesi için insanı "kevnî âyetler" diye isimlendirilen varlık dünyasındaki fenomenler üzerinde düşünmeye ve aklını kullanmaya davet ve teşvik etmektedir.

Kur'ân'da 310 defa "gök"ten,¹ 451 defa "yeryüzü"nden,² 262 kez "yaratma"dan,³ çok az bir kısmı Kur'ân âyeti anlamına gelmek üzere 382 defa da "âyet"ten⁴ sözedilmekte; bunların Allah'ın varlığına işaret eden ve O'nu tanıtan deliller, alâmetler olduğuna dikkat çekilmektedir. Kur'ân, "أفلا تبصرون", "فانظروا", "أفلا", "إن في ذلك لآيات لقوم يعقلون", "أفلا تعقلون", "ينظرون" gibi ifâdelerle evren ve içindekiler üzerinde düşünüp, O'nun varlığı ve birliğine ulaşmamızı istiyor. Bu mükemmel düzenin bir düzenleyicisinin olduğunu, aklen bu varlıkların kendiliğinden meydana gelemeceklerini zihinlere nakşediyor:

إن في خلق السموات والأرض واختلاف الليل والنهار والفلك التي تجري في البحر بما ينفع الناس وما أنزل الله من السماء من ماء فأحيا به الأرض بعد موتها وبث فيها من كل دابة وتصريف الرياح والسحاب المسخر بين السماء والأرض لآيات لقوم يعقلون⁵

"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanların faydasına olan şeyleri denizde taşıyıp giden gemilerde, Allah'ın gökten su indirip

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı

¹ Muhammed Fuad Abdulbaki, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Alfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1945, s. 362-366.

² A.g.e., s. 26-32.

³ A.g.e., s. 241-244.

⁴ Abdurrezzak Nevfel, *Kurâ'n'da Ölçü ve Âhenk*, çev. Muzaffer Kalaycıoğlu, İnkılab Yay., İstanbul, 1988, s. 180.

⁵ Bakara, 2/164.

onunla ölmüş olan yeri dirilterek üzerine her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgarları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için (Allah'ın varlığına ve birliğine) deliller vardır."

وهو الذى يحيى ويميت وله اختلاف الليل والنهار أفلا تعقلون⁶

"Hayat verip öldüren O'dur. Gece ile gündüzün değişmesi O'nun (eseri)dir. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"

وسخر لكم الليل والنهار والشمس والقمر والنجوم مسخرات بامرہ إن فى ذلك

آيات لقوم يعقلون.⁷

"Geceyi, gündüzü, güneşi ve ay'ı sizin hizmetinize verdi. Yıldızlar da O'nun emriyle boyun eğdirilmiştir. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için ibretler vardır."

Demek oluyor ki ölüm ve hayatın peşpeşe meydana gelmesi gibi, gece ile gündüzün birbiri ardından geçip gitmesini sağlayan Allah'tır. Bu yetki ve güç O'na aittir. Gece ve gündüzün bu şekilde gerçekleşmesi tıpkı ölüm ve hayat gibi evrensel bir yasadır. Ölüm ve hayat ruhlar ve bedenlerle ilgiliyken, gece ve gündüz, evren ve uzayla ilgilidir. İşte bütün bunlar, aklını kullanan biri için Yüce Yaratıcı'yı gösteren açık delillerdir. Bu delilleri görmezlikten gelip dalâlet bataklığında hayat sürmeye devam eden kişi, kınanmaya ve ebedî cezaya çarpılmaya müstahak olur.

Hayat ve ölüm, yaratılışın başından günümüze kadar üzerinde yaşadığımız gezegende devam edegelen birbirinin zıddı iki olgudur. Doğum ile ölüm, üzerinde düşünülmesi gereken iki gerçektir. İnsan, gözleri önünde cereyan eden ve kendisini çok yakından ilgilendiren doğum ve ölüm hadisesini düzenleyen kim olduğunu, onun doğumuna ve ölümüne sebep olan gerçek etkenin ne olduğunu düşünüp araştırmış, kimi zaman doğruyu bulmuş, kimi zaman da yanılmıştır. İşte insanı kendi başına bırakmayıp ona yol göstermek için peygamberler ve kitaplar gönderen Yüce Yaratıcı insanın bu husustaki arayışına

⁶ Mü'minûn, 23/80.

⁷ Nahl, 16/12.

da yardımcı olmuş ve "Hayat verip öldüren Allah'tır" diyerek kainatta olup bitenleri idare eden "kudret" in aynı zamanda insana hayat verip öldürenin de söz konusu kudret olduğunu bildirmiş ve bunu düşünmeyen insanlara, "Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?" demek suretiyle onların bu hallerini garipseyerek hitap etmiş ve onları kınamıştır.

Aslında ölüm ve hayat sadece insana özgü bir şey değildir; insanın dışındaki hayvanlar ve bitkiler, dahası evrendeki her varlığın hayat ve ölümü vardır. Yüce Allah, insanın düşünüp tefekkür etmesi ve bunun neticesinde Yüce Yaratacı'ya iman etmesi ve ölümden sonra yeniden dirilip hesaba çekileceğine iman etmesi için yerin ve bitkilerin ölüm ve dirilmelerine de dikkati çekmiştir:

اعلموا أن الله يحيي الأرض بعد موتها قد بينا لكم الآيات لعلكم تعقلون⁸

"Biliniz ki Allah, yeri ölümünden sonra diriltir. Belki aklınızı kullanırsınız diye size âyetleri açıkladık."

Bu âyette Yüce Allah, ölü gibi görünen topraktan yem yeşil bitkileri yeşertip onu nasıl canlandırdığına dikkati çekmiştir. Aslında toprak ve insan görünürde farklı olsalar dahi onları meydana getiren elementler aynıdır. Başka bir ifade ile insanın aslı topraktır. Âyet bir yandan insanın yaratıldığı nesneye işaret ederken, diğer yandan toprakla insan arasındaki ontolojik benzerliğe de dikkat çekmektedir. Âyette temsilî bir anlatım vardır. Şöyle ki, Allah'ı anmaya devam etmek, susuzluktan çatlamış yeryüzünün yağmurla canlanması gibi, kesâvetten ölmüş kalblere hayatın ve huşûun gelmesini sağlar. Toprak kuruyup öldükten sonra nasıl yeniden canlanıyorsa Allah'ı anmak da kalblere hayat verir, onları besler ve güç verir. Ayrıca "yeri ölümünden sonra diriltir" ifadesinden amacın ölümlerin diriltilmesi de olabilir. Âyetin bu anlama gelmesinde, Allah'tan korkup O'na boyun eğmeye teşvik ve kalb katılığından menetmek anlamlarına işaret olabilir.⁹

Yüce Allah aynı toprakta bitirdiği ve aynı su ile suladığı meyvelerin farklılığına ve ardındaki güce de dikkat çekmekte ve

⁸ Hadid, 57/17.

⁹ Fahrüddin er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsiru'l-Kebir)*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tahran, trs., ikinci baskı, XXIX, 230.

"Bunda, aklını kullanan bir toplum için âyetler vardır." diye buyurmaktadır:

وفى الأرض قطع متجاورات وجنات من أعناب وزرع ونخيل صنوان وغير صنوان يسقى بماء واحد ونفضل بعضها على بعض فى الأكل إن فى ذلك لآيات لقوم يعقلون.¹⁰

"Arzda birbirine komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler, çatalı ve çatalsız hurmalıklar vardır; bunların hepsi bir su ile sulanır ama, ürünlerini yemede birbirinden üstün yaparız. Şüphesiz bunda, aklını kullanan bir toplum için âyetler vardır."

Sebze ve meyvelerin yetiştirildikleri toprak ve aldıkları su aynı olmasına rağmen farklı şekillerde olmalarının ve farklı tat vermelerinin gerisindeki sır nedir? Şartlanmamış sağlıklı bir akılla düşünen birinin, bunun bir tesadüf eseri olamayacağını, ancak bunun ezeli, ebedî olan, gücü, kudreti ve ilmiyle her yeri kuşatan maddede âleminin ötesinde bir Varlık'ın eseri olduğunu anlayacaktır.

Yüce Allah şu âyetlerde de aynı gerçeği dile getirmektedir:

ومن ثمرات النخيل والأعناب تتخذون منه سكرا ورزقا حسنا ان فى ذلك لآية لقوم

يعقلون.¹¹

"Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden de sarhoş edici bir içecek ve güzel bir rızık elde edersiniz. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için ibret vardır."

ومن آياته يريكم البرق خوفا وطمعا وينزل من السماء ماء فيحيى به الأرض بعد موتها

إن فى ذلك لآيات لقوم يعقلون.¹²

"O'nun âyetlerinden biri de, size, korku ve umut vermek için şimşeği göstermesi, gökten bir su indirip onunla ölümünden sonra yeri diriltmesidir. Şüphesiz bunda, aklını kullanan bir toplum için ibretler vardır."

10 Ra'd, 13/4.

11 Nahl, 16/67.

12 Rûm, 30/24.

واختلاف الليل والنهار وما أنزل الله من السماء من رزق فأحيا به الأرض بعد موتها
وتصريف الرياح آيات لقوم يعقلون¹³

"Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, Allah'ın gökten bir rızık indirip de onunla yerküreyi ölümden sonra hayata kavuşturmasında, rüzgarların herbir yana sevkedilişinde de aklını çalıştıran bir topluluk için izler, işaretler vardır."

Bu âyetler, aklın önüne Yüce Allah'ın varlığını, birliğini, güç ve kudretini gösteren şu *kâinat kitabı*'nı sermektedir. Bu açık âyetler üzerinde tefekkür edip hidâyet bulamayan kişi, dalâlet ehlinden olmayı ve cehenneme girmeyi hakeder. Artık o, iman gibi büyük bir nimete layık değildir, iman edecek cevher kendisinde kalmamıştır. Günahları kendisini kuşatmış ve gerçeği göremeyecek kadar kalbi kararmış, akli ile kalbi arasındaki bağ kopmuştur.

Bu âyetler üzerinde durup *akledilmesi* istenen şeylerin neler olduğuna baktığımızda, şu hususların öne çıktığını görürüz:

Göklerin ve yerin yaratılması, gece ve gündüzün ardarda gelmesi, güneş ve ayın insanın emrine âmâde olması, ölümün ve doğumun meydana gelmesi, göklerden inen yağmur ve onunla canlanan ölü toprak.

İşte bu âyetlerin üzerinde düşündüğümüzde kendimizi, bu tabiat âleminde meydana gelen bir faâliyetin önünde tanık olarak görürüz. Tabiattaki bu hareket ve canlılık, insan nefsini derinden etkiler, onu düşünmeye ve araştırmaya sevkeder. Kur'ân, insanı, tabiatın kendisinde; gece ve gündüzde, doğu ve batıda, hayat ve ölümden meydana gelen bu harekete doğru sevkettirmekte, onu araştırmaya ve ondaki yaratılış sırlarını anlamaya davet etmektedir. Etrafa ibret gözüyle bakan, gözleri önünde gece gündüz işleyip duran büyük kâinat sistemini akli bir gözleme tabi tutan, sağlam bir kafa ve önyargısız bir düşünce ile kâinatta olup biteni inceleyen insan, hakikate işaret eden birçok âyeti sezecek; onda, tesadüf eseri olması aklen mümkün olmayan çok mükemmel bir düzen ve ahengin olduğunu ve evrenin, Mutlak Kadir ve Mutlak hakim olan tek

¹³ Casiye, 45/5.

bir Varlık tarafından yöneltildiğini görecektir. Bunun neticesinde kâinatın yaratıcısı ve düzenleyicisi olan Yüce Allah'a iman etmekten, O'nun huzurunda boyun eğmekten başka bir yol bulamayacaktır. Bunun yanı sıra, Allah'ın evrenin tek ilâhı olduğunu ve hiçbir eş ve ortağının bulunmadığını, çünkü hiç kimsenin nitelik, güç ve otorite bakımından ilâhlıkta ortaklık iddia etmeye gücünün yetmeyeceğini anlayacaktır. İşte insanı bu neticeye ulaştıracak şey, yerinde duran donuk bir akıl değil, faaliyet halinde olup düşünen ve tefekkür eden bir akıl ancak olabilir.¹⁴

Gece ile gündüzün yer değiştirmesi, aydınlığın ve karanlığın kovalamacası, ışımaların ve kararmaların birbirini izlemesi... Şu tan yerinin ağarması ve şu güneşin batışı... Bunlar, nice duyguları sarsmış, nice kalbleri heyecanla titretmiş ve nice zaman en acıip şeyler olarak algılanmıştır. Fakat bu olaylar tekrâr tekrar yaşandıkça insan onlar karşısındaki ilk heyecanını ve coşkusunu yitirmiş, geride bırakmıştır; fakat mü'min kalb hariç. O bu tabloları her defasında yeni bir yaklaşımla algılamakta, bunlar kendisine her zaman Yüce Allah'ın gücünü hatırlatmakta, her defasında onları yeni bir yaratılış cilvesini görmenin coşkusu ile karşılamaktadır.¹⁵

Allah'ın varlığının güç ve kudret göstergesi olarak ifade edilen "âyetler", yani, delil ve kanıtların akla dayanması gerekir, çünkü bunlar, aklını kullanabilecek bir topluma sunulmaktadır. Tabiat üzerinde düşünmek, onun sırlarını araştırmak; hayatın, ölümün, insanın, hayvanın üzerinde düşünmek, gerçeği bulma noktasında yardımcı olur. Nitekim "يعقلون" fiili, aklın bu gerçeği ortaya çıkarmanın aracı olduğunu göstermektedir. Akletmeyenler, bu gerçekleri idrak etmeyenlerdir. Burada "يعقلون" fiiline işlev kazandıran şey; görevi dış dünyayı araştırıp ondaki olgular

¹⁴ Bkz. Ebu Bekir b. Hüseyin el-Beyhakî, *el-İtikad ve'l-Hidaye ilâ Sebîl'r-Reşad*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1985, ikinci baskı, s. 21-22; Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, çev. Heyet, İnsan Yay., İstanbul, 1986, I, 115; Muhammed Ali el-Cûzû, *Mefhûmü'l-Aklî ve'l-Kalbi fi'l-Kur'ân'ı ve's-Sünne*, Dârü'l-İlm, Beyrut, 1983, ikinci baskı, s. 56-57.

¹⁵ Seyyid Kutub, *Fi Zılâl'il-Kur'ân*, çev. Heyet, Dünya Yay., İstanbul, 1991, I, 233.

arasındaki alakayı idrak eden ve onlardan hareketle gerçeğe ulaşan akıldır.¹⁶ Ayetlerde Yüce Allah'ın varlığına, güç ve kudretine delâlet eden işaret ve alâmetler, nakille değil sadece akılla bilinebilen hususlardır. Ayrıca bu âyetler iman konusunda taklidin caiz olmadığını, sahih bir iman için akıl yürütmenin, düşünce ve tefekkürün gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁷

Taberî (v. 310/922), Bakara suresinin 164. âyetinin sonunda geçen, لايات لقوم يعقلون ifâdesini şöyle yorumlamaktadır: "Allah'ın vahdaniyetine delâlet eden delilleri kavrayan bir toplum için bunlar, kendilerini yartanın tek bir İlah olduğunu gösteren alâmetler ve işaretlerdir. Yüce Allah, kullarına delillerin sadece akıl sahibi olanların ders ve ibret almaları için konulduğunu bildirdi. Çünkü Allah'ın emir ve nehiyelerine muhatap olan, ibadet ve taatla sorumlu olan, sevabı ve cezayı hakeden sadece onlardır. Allah müşriklere bu nimetleri tek başına kendisinin verdiğini haber verdikten sonra onlara şöyle bir ihtarda bulunmaktadır: "Ortak koştuğunuzdan, bunlardan herhangi bir şeyi yapabilen var mıdır? Size tek tek saydığım ve tek başıma size verdiğim nimetlerde eğer aklınızı kullanacak olursanız, hakkın, batılın, zulmün ve insafın ne olduğunu gösteren deliller vardır. Size ihsanda bulunan başkası değil sadece benim, oysa siz bana yaptığınız ibadette ortaklar koşuyorsunuz."¹⁸

Yüce Allah bundan sonraki âyette,¹⁹ insanların sahip oldukları bütün nimetlerin kendisi tarafından verilmesine rağmen, kimi insanların O'na ortaklar koştuğlarını ve Allah'ı sever gibi onları sevdiklerini, ama azabı gördükleri zaman bütün gücün Allah'a ait olduğunu bilecekelerini bildirmektedir.

¹⁶ el-Cûzû, *Mefhumü'l-Akl*, s. 63.

¹⁷ Bkz. Razi, *Mefâtiḥ*, XXVII, 260; Kadî 'Adudüddin, *Şerḥ-u Muhtasari'l-Münteha*, 1310, İstanbul, , s. 480; Şemsüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. ebi Bekr (İbn Kayyim el-Cevziyye), *İ'lâmu'l-Muvakki'in 'an Rabbi'l-Âlemin*, Beyrut, 1993, ikinci baskı, II, 129 vd.; Şah Veliyullah ed-Dihlevî, *Hüccetü'llahu'l-Baliğe*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, trs., I, 154-155.

¹⁸ Ebu Cafer Muhammed b. Ceririr et-Taberî, *Cami'u'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Bulak, Mısır, 1323, h. II, 39-40.

¹⁹ Bkz. Bakara, 2/165.

Yukarıdaki âyetlerde, sosyo-politik bir terim olan "kavm" kelimesi ile "akıl" kelimesi bir arada zikredilerek aralarında bir anlam bağıntısı kurulmuştur. Âyetlerde, doğrudan doğruya dünyada meydana gelen fiziksel ve biyolojik olaylar konu edilmekte ve insanlardan bunların üzerinde düşünüp Allah'ı tanı-maları istenmektedir.

Aklın kullanılması ile "kavm" kelimesinin bir arada zikredilmesi, aklın kollektif olarak kullanılmasının önemini ortaya koyuyor. Kollektif aklın kullanılması mutlaka ayrı bir önem taşımaktadır. Onun için, bu olaylar üzerinde, "*Aklı kullanan bir kavim*" için Allah'ın varlığını, güç ve kudretini gösteren birçok âyetler/deliller olduğu belirtilmektedir.²⁰

Hiç şüphesiz kollektif akıl, ferdi akla nisbetle gerçeği bulma noktasında daha fazla şansa sahiptir. Ağır bir yükün bir araya gelen, insanlar tarafından daha kolay taşınması nasıl söz konusu ise, diğer insan yetileri gibi sınırlı olan insan aklı da tek başına çözemeyeceği kimi sorunları toplumsal aklın yardımıyla çözmesi mümkün olabilecektir. Kollektif akıl belli bir kişi veya gruba ait değildir. O toplumdaki fertlerin katkılarıyla gelişen ve olgunlaşan akıldır. Bu yüzden toplumdaki fertlerin kendi akli katkılarıyla oluşan bir düşünceye göre hareket etmeleri, hiç bir katkıları olmayan belli bir kişiye ait düşünceye göre hareket etmelerinden daha verimli ve daha yararlı olur. İnsan kendi katkılarıyla meydana gelen bir şeyi gönülden ve isteyerek yapmaya daha yatkındır.

Yüce Allah, varlığının ve vahdâniyetinin anlaşılabilmesi için insanlardan akıllarını kullanmalarını, kâinatı ve varlıkları düşünüp ibret almalarını ve gerçeğe ulaşmalarını istemektedir:

قل انظروا ماذا فى السماوات والارض...²¹

"De ki: 'Göklerde ve yerde neler var/neler oluyor, bir bakın!..'"

قل سيروا فى الارض فانظروا كيف بدأ الخلق...²²

²⁰ Şakir Kocabaş, "*Kur'an'da Akıl Kelimesi*", *İslâm ve Bilim*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 305.

²¹ Yûnus, 10/101.

"De ki: 'Yeryüzünde dolaşın da (Allah'ın), yaratmaya nasıl başladığına bir bakın..."

وفي الأرض آيات للموقنين * وفي أنفسكم أفلا تبصرون²³

"Kesin inanacaklar için yeryüzünde nice ibretler vardır. Benliklerinizin içinde de. Hâlâ bakıp görmeyecek misiniz?"

Eğer insan herhangi bir varlığı ele alıp inceleyecek olursa, ondaki düzen ve intizamdan dolayı hayrete düşecek ve zorunlu olarak Yüce Yaratıcı'nın varlığını kabul edecektir. Söz gelimi bir sinek kanadı ele alındığında, ondaki fevkalâde düzen ve ahengin, her bir bölümünün bir amaca yönelik olmasının görülmesi, akli hayretler içinde bırakacaktır. Bütün bunların tesadüf eseri olmaları aklen ve ilmen mümkün olmadığına göre, onları sonsuz güç ve kudreti olan, her şeyi gerçek anlamıyla bilen bir varlığın yaratmış olması gerekir ki, bu Yüce Allah'tan başkası değildir. İşte Yüce Allah "انظروا: bakınız, araştırınız", diyerek ayrıntıya girmemekte ve sanki, "aklî gücünüze göre varlıkların hikmet ve gayesini araştırıp ardındaki Yüce Varlık'ı tanıyınız, O'na iman ediniz" diye buyurmaktadır.

Varlık âlemindeki her şey, bize kainatın mükemmel bir plana göre geliştiğini ve sürüp gittiğini gösterdiği gibi, yoktan var edici bir sonsuz Kudretin varlığını da apaçık göstermektedir. Bu sonsuz kudretin hükümranlığı, cansız varlıklarda olduğu gibi bitkilerde de, hayvanlar âleminde de, düşünce âleminde de kuşkuyla yer bırakmayacak kadar aşıkardır. Bütün bunlarda tek bir fikrin, tek bir planın, tek bir iradenin hakimiyeti ortaya çıkmaktadır. Ama bu derece açık bir bedahet karşısında inkar ve tuğyan vadilerinde inatta ısrar eden sapkınlar bulunursa, bunlara "Allah kimi saptırırsa, artık onun için yol gösteren olmaz. Ve bırakır onları, azgınlıkları içinde bocalayıp dururlar."²⁴ âyetiyle karşılık vermekten başka ne denilebilir?²⁵

²² Ankebût, 29/20.

²³ Zâriyât, 51/20-21.

²⁴ A'raf, 7/186.

²⁵ M. Şemseddin Günaltay, *Felsef-i Ülä*, hazırlayan: Nuri Çolak, İnsan Yay., İstanbul, 1994, s. 398.

Yukarıdaki âyetler, Allah'ı bilmenin yolunun bizzat O'nun zatı üzerinde değil, yarattığı varlıklar üzerinde düşünmekle mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber de bu gerçeğe şöyle işaret etmiştir:

تفكروا فى خلق الله ولا تفكروا فى الله²⁶

"Allah'ın kendisini değil, O'nun yarattıkları üzerinde tefekkür ediniz."

Sonuç olarak Hüseyin Kazım Kadri'nin dediği gibi,²⁷ "Allah'a taat ve ibadete yönelik emirler, Kur'an-ı Kerim'de az olduğu halde, enfüsî ve âfâkî hakikatleri tefekkür ve istidlâl etmeyi ve ilâhî yüceliği tezekkür etmeyi emreden hükümler yüzlerce defa tekrar edilmiştir. Gerçekten, mevcut âlemin bir parçası olan beşeriyet, tabiattaki gerçek yerini ancak bu sayede görüp anlayabilir ve kendisini kuşatan, hayat ve mevcudiyetiyle ve bunun dünyevî ve uhrevî gayeleriyle ilgili olan hakikatlere yalnız akılla ve aklın kemâliyle ulaşılabilir."

KAYNAKÇA

Abdalbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Alfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Daru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire, 1945.

'Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ*, Dâr İhyau't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1351/1932, üçüncü baskı.

'Adudüddin, Kadî, *Şerh-u Muhtasari'l-Münteha*, 1310, İstanbul.

Beyhakî, Ebu Bekir b. Hüseyin, *el-İtikad ve'l-Hidaye ilâ Sebili'r-Reşad*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1985, ikinci baskı.

Cûzû, Muhammed Ali, *Mefhûmü'l-Akli ve'l-Kalbi fi'l-Kur'ân'ı ve's-Sünne*, Dârü'l-İlm, Beyrut, 1983, ikinci baskı.

²⁶ İsmail b. Muhammed el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, Dâr İhyau't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1351/1932, üçüncü baskı, I, 311.

²⁷ Hüseyin Kâzım Kadri, 20. *Asırda İslâmiyet*, Pınar Yay., İstanbul, 1992, s. 166.

Dihlevî, Şah Veliyullah, *Hüccetüllahi'l-Baliğe*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, trs.

Günaltay, M. Şemseddin, *Felsef-i Ülä*, hazırlayan: Nuri Çolak, İnsan Yay., İst., 1994.

İbn Kayyim, Şemsüddin Ebu Abdillah Muhammed b. ebi Bekr el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakki'in 'an Rabbi'l-Âlemin*, Beyrut, 1993, ikinci baskı.

Kadri, Hüseyin Kâzım, *20. Asırda İslâmiyet*, Pınar Yay., İstanbul, 1992.

Kocabaş, Şakir, "*Kur'an'da Akıl Kelimesi*", *İslâm ve Bilim*, Seha Nşr., İstanbul, 1993.

Kutub, Seyyid, *Fi Zılâl'il-Kur'an*, çev. Heyet, Dünya Yay., İstanbul, 1991.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Heyet, İnsan Yay., İstanbul, 1986.

Nevfel, Abdurrezzak, *Kur'an'da Ölçü ve Âhenk*, çev. Muzaffer Kalaycıoğlu, İnkılab Yay., İstanbul, 1988.

Razî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsiru'l-Kebir)*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tahran, trs., ikinci baskı.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Ceririr, *Cami'u'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Bulak, Mısır, 1323.